

Göç ve Kentleşme Sürecinde Kadınların "Görünürlüğü"

• Öğr. Gör. Dr. Sema BUZ*

Öz

Göç kararının verilmesi ve sürecinin planlanmasını kadınlar etkileyememektedir. Öte yandan kadınlar, göç deneyiminde yeni "kentsel yaşamı" düzenlemekle ilgili pek çok sorumluluğu almış bulunmaktadır. İçgöç ve kentleşme ile birlikte kadınlar çoğu zaman işgücüne katılamamakta ve ev içindeki emekleri görünmez olmaktadır. Kentleşme ve iç göçle ilgili çalışmalar kadınların göçle daha dezavantajlı hale geldiklerini, toplumsal cinsiyet rollerinin arttığını, ancak gittikleri kentte bütünleşmeye büyük katkıları olduğunu göstermektedir. Dünyada ve Türkiye'de kentlere göç artmaktadır ve kadınların rolleri fazlalaşmaktadır. Kadınları göç sürecinde görünür kılmak için toplumsal cinsiyet odaklı bir kentleşme politikası ve stratejisine ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göç, kentleşme, toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve göç, kadının göçteki görünürlüğü.

Abstract

"Visibility" of Women in the Process of Migration and Urbanization

Women could not influence migration decisions and the planning of migration process. On the other hand, women undertake many responsibilities for arrangements related to new "urban life" after the migration experience. With internal migration and urbanization women most of time cannot participate in the labour market and their domestic work becomes invisible. Studies on urbanization and internal migration women indicate that although women become more disadvantaged and their gender roles increasing, they make great contributions in the place of destination. Migration towards the cities is increasing in the world and Turkey and women's roles are rising too. To make women visible in migration experience, there is a need for a gender focused urbanization policy and strategy.

Key words: Migration, urbanization, gender roles, woman and migration, visibility of women in migration.

(*) Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.

GİRİŞ

Son yıllarda göç, hem Türkiye’de büyük kentlere hem de dünya kentlerine olduğu şekliyle, kentleşme sorunlarını arttıran ve yeni altyapı hizmetlerine olan ihtiyacı büyüten bir etki yarattığına ilişkin tespitlerle ele alınmaktadır. Göç edenler kentlerde daha çok dışlanmaya maruz kalmakta, marjinalleşmekte “sınıf-altı”, “altkültür” gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Türkiye açısından konuya bakıldığında kentlerdeki nüfusun, farklı göç dönemlerinin ürünü olduğu görülmektedir. Göç konusunda paylaşılan görüş, 1950’lerde başlayan kentlere doğru göç sürecinin gelecekte de süreceği, ancak bunun yanısıra hem göçe katılanlar hem de göç türleri açısından büyük bir çeşitliliğin yaşanacağı yönündedir.

Çeşitli kaynaklardaki istatistiklerden dünya nüfusunun hızla çoğaldığını ve bu çoğalmanın kendini hızlı kentleşmede de gösterdiğini anlayabiliriz. Gerçekten de 1800-1950 arasındaki dönemde dünya nüfusu her 50 yılda sırasıyla % 29.2, % 37.3, % 49.3 artmıştır. Aynı dönemde 100.000 ve daha fazla nüfuslu yerlerde yaşayan dünya nüfusu sırasıyla %76.3, % 222.2, % 254.1 artmıştır. Fakat 1900-1950 döneminde 100.000’den daha fazla nüfuslu kentlerdeki nüfus artışı Asya’da % 444 ve Afrika’da % 629’a ulaşmıştır. Benzer yüksek kentleşme oranları, Latin Amerika ve Ortadoğu’da da görülmüştür (Karpas, 1998: 31).

Genellikle göçü açıklayan kuramlarda göç kararının verilmesinde yaşanan yerin “itici” ve göç edilecek yerin “çekici” niteliklerinin olduğundan bahsedilmektedir. Kentlere ise tarihsel süreçte her zaman “cazibe merkezleri” gözüyle bakılmıştır. Sanayileşmenin başladığı ve sınıfsal farklılıkların ortaya çıktığı kentler, aynı zamanda daha çok fırsat içeren ve sunduğu olanaklar nedeniyle çekiciliğini korumuş mekanlar olmaya devam etmiştir.

Göç türlerinin tanımlanması ve kategorize edilmesi oldukça karmaşıktır. Bu nedenle, bu çalışmada göç sürecinde toplumsal cinsiyet farklılıklarının göz önüne alınmadığından hareketle, kadın konusu, içgöç sürecinde kentleşme olgusu çerçevesinde ele alınacaktır. Kadını göç sürecinde görünür kılmak için yolları irdelenecektir. Tartışmalarda Türkiye ve dünyadaki çalışma ve araştırma örneklerinden yararlanılacaktır.

Kentleşme Tanımları ve Nedenleri

Kentleşme konusunda değişik tanımlar bulunmaktadır. Wirth (2002: 85-87) kenti “toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreceli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş bulunması” olarak tanımlamıştır. Tarihte nüfus dağılımı açısından en büyük etken olarak görülen (Clark, 1998) ve etkisi kırsal alanlara ve köy topluluklarına kadar yayılmış olan kentleşmeye (Hatt ve Reiss, 2002:34) ilişkin Keleş (1996:19) dar ve geniş anlamda kentleşme şeklinde ikili bir tanım yapmıştır. Dar anlamda kentleşme “kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması” geniş anlamda kentleşme ise “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci” olarak tanımlanmıştır.

Kentleşmenin nedenlerini Keleş (1996:23-27) ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik olarak belirtmiştir. Ekonomik nedenler köylü nüfusu köyünden iten, tarım kesiminin içinde bulunduğu koşullardan kaynak alan nedenler olup bunlara itici nedenler ya da olumsuz göç nedenleri denir. Teknolojik nedenler sanayi devriminin getirdiği değişikliklerin yanısıra tarıma egemen olan koşullara işaret etmektedir. Siyasal nedenlerden çeşitli düzeylerde verilen siyasi kararlar, yönetim yapısının

özellikleri, hukuk kurumlarından bazıları ve uluslararası ilişkiler anlaşılmaktadır. Sosyo-psikolojik nedenler ise köy ve kent yaşam biçimleri arasındaki ayrımlardan kaynaklanır. Bunlara genellikle, kentlerin çekici özellikleri gözıyla bakılır. Bu nedenler birbirini karşılıklı olarak etkileyerek kentlere olan çekimi arttırmakta ve bunun sonucu olarak kentleşme hızlanmaktadır.

Dünyadaki büyük kentlerin (megacity) nüfusu hızla artmaktadır. Örneğin Nairobi'nin nüfusu her yıl % 5 artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki büyük kentler hızlı ve yoğun insan göçüyle baş etme mücadelesindedir. Geleceğe ilişkin tahminler, kentleşmenin yayılımının Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika'ya doğru olacağını ve toplam nüfusun kent kısmının %75-85'te duracağını öngörmektedir. 2030 yılında dünya nüfusunun üçte ikisinin kentte olacağı tahmin edilmektedir (The Economist (US), 2002).

Türkiye'yi Değiştiren Göç ve Kentleşme

75 yıllık Cumhuriyet tarihi, iç ve dış göçlerin tarihi olarak da yazılabilir. Yüzyılın ilk yarısında, iki büyük dünya savaşı ile sarsılmış Avrupa'nın bu güneydoğu bölgesi, çok kavimli imparatorluk yapısından ulus devlet modeline geçerken, önceki dönemin genel karakteri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini ulus devletler almış ve bu süreç, bölge ülkeleri arasında kaçınılmaz göç hareketlerini gündeme getirmiştir. Eldeki verilere göre, yüzyılın ilk çeyreğinde, bölgedeki nüfusun yaklaşık dörtte birinin yer değiştirdiği söylenebilir. Öte yandan sanayileşme-kentleşme bağlamında da büyük nüfus hareketleri gündeme gelmiştir. Hem Türkiye'de hem de komşu ülkelerde göç, sonraki yıllarda, azalarak da olsa devam etmiştir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249).

Türkiye göç tarihine ilişkin farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Tekeli (2003) dört göç kategorisinden bahsetmektedir: İlk dönem büyük ölçekli **zorunlu**

göçler dönemidir. Bu göçler genel olarak 1860-1927 arasını kapsayan yıllarda, büyük topraklara yayılmış bir sanayi öncesi imparatorluğunun ulus devletlere parçalanması sırasında siyasal nedenlerle ortaya çıkmıştır. İkinci dönem **kentleşme** süreciyle bağlantılı olarak 1945-1980 arasında Türkiye'de hakim olan kırdan kente doğru nüfus yer değiştirmeleri şeklinde olmuştur. Üçüncü dönem 1980'lerden sonra ülkede kentleşmenin belli bir oranı aşması durumunda meydana gelen **kentler arası göçtür**. **Dördüncü aşama** göç kavramının yetersiz kalmaya başladığı, bunun yerine **yaşam güzergahları** kavramının ön plana çıktığı bir süreçtir.

Türkiye'de içgöç sürecini gösteren basit fakat açıklayıcı en temel göstergelerden birisi ülkede 1950'lerde hızlanan toplumsal ve ekonomik dönüşüm süreci içinde kentsel ve kırsal alanda yaşayan nüfus oranlarındaki görece hızlı değişimdir. 1950'lerde nüfusun ancak yüzde 19'u kentsel alanlarda yaşarken bu oran 1970'de yüzde 36'ya ve 1990'da yüzde 56'ya çıkmıştır. Bu dönemde kentsel nüfusun bu hızlı artışı içinde içgöçün etkisi yüzde 50'lerin üzerindedir. 1950'li yıllarda başlayan ve hızlanan içgöç, daha çok ülkede kırsal alanlardaki dönüşümün belirleyiciliği, bir anlamda "çekiciliği" ile anlatılabilir. 1980'li ve 90'lı yıllar içinde ise, içgöç olgusu ve süreçleri, modernleşme temelindeki toplumsal dönüşümün yeni iletişim teknolojileri ile daha da yoğunlaşması sonucu ve toplumsal hareketliliğin her anlamda "iletiçi" etkilerinin daha da artması ile yeni bir döneme girmiştir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 250).

Türkiye'de içgöç olgusunun kırsal alandaki fazla işgücünün öncelikle kentlere yönelmesi ve bir süre sonra belli bir doyma noktasına ulaşması şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. 1980'den sonraki veriler göçün kentten kente öncelik taşıdığını, kırdan kente göçün hızının azaldığını göstermektedir (Bal, 1999: 63-64).

Göçün Kentleşme Çerçevesinde Kadın Üzerindeki Etkileri

Kadınlara özgü olarak nitelenen göç türleri bulunmaktadır. Bağlantılı göç ailenin iş bulmak, iş tayini, vb. herhangi bir nedenle göç eden erkek üyelerini takip eden kadınların hareketini tanımlayan bir olgudur. Burada kadının birey olarak bağımsız bir göç kararından ziyade, aile içindeki konumuna (eş, anne, genç kız) bağlı olarak yeni bir mekana taşınması söz konusudur. Aynı bağlamda, yine ağırlıklı olarak kadınlara özgü başka bir göç nedeni olan “evlilik göçü”nü de ele almak mümkündür. Birisiyle evlenerek ya da evlenmek üzere göç, İnci User’in belirttiği gibi “itici” ve “çekici” göç gibi temel göç türlerinde rastlanan bazı özelliklere sahip değildir (Akt.: İlkaracan ve İlkaracan, 1999:306).

İletişim teknolojilerinin gelişmesi, birçok endüstride parça başı işin yaygınlık kazanması ve işsizlik oranlarının artmasına koşut olarak, giderek daha çok insan için ev ve topluluk, hem özel yaşamın hem de ekonomik geçimin alanları durumuna gelmektedir. Çevre bilimciler hala kadınların ev ve toplulukla erkeklerinkinden daha yoğun çalışma ilişkilerine sahip olduğunu ortaya koyarlarken, evin ve topluluğun sunduğu kaynaklar artan sayıda insanın ekonomik geçiminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Benzer biçimde, kadınların bu kaynakları kullanma yolları, kamusal alandan gelen kaynaklarla birlikte –evde üretim yoluyla ücreti eve taşımak, evde para kazanmak, komşular arası mal ve hizmet alışverişi, çocuk bakımı için komşuluk birimi ağları yaratmak- ailenin yaşamını sürdürme stratejileri açısından giderek daha çok önem kazanmaktadır (Mackenzie, 2002: 269).

Göçle birlikte farklı yerlerden gelen kadınlar, farklılıkların daha çok olduğu kentlerde yaşama-ya başlamaktadır. Ev kadınlarının ev dışında gelir getirici işlerde çalışmasından, okul/hastane gibi kamu kurumlarının gündelik yaşama girmesine kadar uzanan bu yeni kurallar bütünü kadına yeni-

dünyalar açmaktadır. Göçmenin bir yandan kültürel kimliğini ve etnik köklerinden gelen dayanışma unsurunu korumaya ihtiyacı vardır, diğer yandan da kentin değer ve kurumlarına uyum gösterme zorunluluğu kendini dayatmaktadır. Kadınlar da bu uyumun sağlanmasında özel bir yeri olan gruptur (Ayata-Güneş, 1998).

Üretim ve üreme arasındaki dikotomi, kamu ve özel alan bağlamında kentsel alanlardaki mücadelelerde kadının yer alması için yeterli görünmemektedir. Yoksul kadınlar, ev içi görevler ve ekonomik aktiviteleri birlikte yerine getirmektedir. Çocuğun yetiştirilmesi, bakımı, yiyeceğin hazırlanması ve evlerine gelir getirmek için çalışmak onların işidir (Castells, 1983; Akt: Rodriguez, 1994).

Kırdan kente göç, genellikle iş bulmak için yapılan bir göçtür. Bu göçte kadınlar, çocukların sosyalleşme örüntüleri, psikolojik problemler vb. yeni durumlarla karşılaşır. Kültürlerarası bir çalışma, göçle birlikte ailenin gelirinin arttığını, yaşam standardının yükseldiğini ancak kadın aile üyelerine artan oranda sorumluluklar yüklendiğini göstermektedir (Atal, 1985). Kadınların etkilenme dinamikleri konusunda Türkiye ve farklı ülkelerde yapılmış araştırmalar açıklayıcı veriler sunmaktadır ve izleyen bölümde yer almaktadır.

Konuyla İlgili Türkiye’de Yapılmış Araştırmalar

İlkaracan ve İlkaracan (1999) 1990’lı yıllarda göç etmiş kadınların profiline ilişkin araştırmalarda şu ortak sonuçları özetlemektedir: Yüzde 20.4’ü okuryazar değil, yüzde 13’ü ilkokul bitirememiş, yüzde 52.9’u ilkokul bitirmiş ve yüzde 13.6’sı ortaokul ve daha üstü eğitimi var, yüzde 38.7’si bekar, yüzde 58.1’i evli, göç edenlerin çoğunluğu oldukça genç; yüzde 78.2’si 30 yaşın altında. Bu iki araştırmacı tarafından göçle İstanbul Ümraniye’ye yerleşmiş kadınlar üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada kadınların göç etme nedenleri içinde

“geçim sıkıntısı” ilk sırayı alırken, “evlilik göçü” ve “bağlantılı göçün” yanı sıra 90’lardan itibaren “güvenlik nedeniyle göç”ün ön plana çıktığı görülmüştür. Evli kadınların yüzde 62’sinin göç etme konusunda kararı alınmamıştır. Göç etmekten memnun olan kadınların oranı %54.5’tir. Göç edilen yerden memnun olmayla ilgili nedenler; İstanbul’u sevme, büyük şehrin sağladığı olanaklar, gelinen köydeki yaşantıdan hoşnutsuzluklardır. İstanbul’u sevmeyenler ise nedenlerini sırasıyla söyle ifade etmiştir: geldikleri yerdeki akraba, arkadaşların özlenmesi, göç edilen sosyal mekandaki sosyal ortamdan memnuniyetsizlik.

Onat (1993) tarafından kentleşme sürecinde göçle birlikte gecekondü kadınının kente özgü düşünce ve davranışlar geliştirip geliştirmediğini belirlemek üzere ekonomik (kadının çalışmaya karşı tutum ve davranışları, evdeki harcamaları düzenleme, tasarruf yapma) ve sosyal yaşam (çocuk sahibi olma, çocukların bakım ve yetiştirilmesi, işbölümü, rekreasyon, karı-koca arasındaki iletişim-etkileşim) olmak üzere iki alanda belirlemeler yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, kadınların %26’sının kentlere uyumda zorlandıkları, %52’sinin kendilerini “kentli” olarak tanımladıkları, % 46’sının kentte yaşamakla kentli olacağına inandıkları görülmektedir (Onat, 1993).

Erman’ın araştırmasında (Erman, 1998a) Türk göçmen kadınların özellikleri kocaya bağımlılık ve ataerkil ideolojiyi içselleştirme olarak görülmektedir. Ancak kadınların kısmen güç elde ettikleri, ailelerindeki inisiyatifleri ele aldıkları ve patriarkal ideoloji ve kadının dezavantajlı konumunu sorguladıkları görülmektedir. Kadının eve katkısı ev içi emek olarak adlandırılan ücretlendirilmeyen emektir. Genç kadınlar, göçmen toplumundaki geleneksel cinsiyet rollerine modern kent toplumundan daha çok itiraz etmektedir.

Bugüne kadar, kadının göçle olan ilişkilerini inceleyen araştırmalarda, kadınların göç deneyimleri

konusunda birtakım genellemelerin hakim olduğu görülmektedir. Türkiye’de kırdan kente göç kapsamında yapılan araştırmaların çoğunluğunda, kadınların köydeki baskıcı gelenek ve göreneklerden kurtuldukları ve kentin sunduğu olanakları kendileri için kullanabilecekleri varsayılarak, göç olayı kadınlar için olumlu bir deneyim olarak yorumlanmıştır. Ancak Ümraniye araştırmasının sonuçları, kadınların deneyimlerinin, göçle gelinen mekanla etkileşim ve kadının aile içindeki konumuna bağlı olarak farklılık gösterdiğini ortaya koyuyor (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1999).

Kadınların kente göç ve kentleşme konusyla bağlantılı deneyimleri farklılık göstermektedir. Kente göç etme ve yerleşme sürecine aktif olarak katılan kadınların aile içindeki saygınlıkları ve karar verme güçleri artarken, özellikle kentte doğup büyümüş, eğitim almış genç kadınlar daha bilinçli ve daha sorgulayıcı olmaktadır. Erman (1998b), doğurduğu tüm olumsuz gelişmelere karşın, kentin, köy kadını için bir umut kapısı ve tutucu ortamından bir derece de olsa çıkış yeri olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Abadan-Unat (1991) göç sürecinin, geniş aile ilişkilerinin çözülerek çekirdek aile kalıplarının benimsenmesi, kadınların ücrete dayalı bir üretim sürecine katılması, kitle iletişim araçlarından daha fazla etkilenmesi, dinsel olan faaliyetlerde azalma, eğitim açısından kız ve erkek çocuklara eşit fırsatlar tanınması gerektiğine olan inancın artması ve tüketime yönelik davranış ve normların benimsenmesi gibi göstergeleri ortaya çıkarması nedeniyle kadının özgürleşmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Türkiye’de yapılan pek çok çalışma, kente göçün kadınlar için arzulanan, büyük beklentiler içeren, daha iyi ve rahat bir yaşam vaadi taşıyan bir olgu olduğunu göstermektedir. Erman (1998b), araştırmasında kadınlar için kente göçün önemli nedenlerinden birinin kocanın ailesinin kontrol ve

baskısından uzaklaşma olduğunu ortaya koymuştur. Karpat'ın araştırmasında (1998) kente göç eden kadınların okuryazarlık, istihdam ve özgürlüğünün daha yüksek bir gelişme düzeyine ulaşması halinde onların geçekondü sorunlarına katılma beklentilerinin arttığı tespiti yapılmıştır.

Mevcut çalışmalar göç nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreç sırasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasından önemli farklılıklar olduğuna işaret ediyor. Bu farklılıkların temelinde kadın ve erkek arasındaki aile içi işbölümü ve buna paralel olarak gelenekler ve görenekler tarafından tanımlanan toplumsal kadın-erkek rolleri yatmaktadır. Kadınların göçe ilişkin yaşantıları genellikle, eş, anne ya da evlenmek üzere olan genç kız olarak aile içindeki konumlarıyla yakından ilişkilidir. Gerek ayrıldıkları, gerekse göçle geldikleri yeni mekanla olan ilişkileri de bu temelde belirleniyor. "Kadın ve göç" konusundaki çalışmalar, hem mekansal hem de toplumsal bir değişim içeren göç sürecinde, sosyo-ekonomik sınıf, kültür, etnik ya da ulusal kimlik kadar cinsiyet kimliğinin de önemli bir rol oynadığına işaret ediyor (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1999:305).

Konuyla İlgili Farklı Ülkelerden Araştırma Örnekleri

Amerika'da I. Dünya Savaşından sonra Chicago okulunun yaptığı mikro düzey kent çalışmaları, kentleşme güçlerinin sosyal yaşam üzerindeki çeşitli etkilerini araştırmışlardır. Amerika'da kentsel ailenin yalıtılmış olduğu ve köklerinin olmadığını hissettiği, geniş ailenin ise çekirdek hale geldiği görülmektedir. Düşük sosyo-ekonomik katmandaki kadınların evlilik ve aile formlarına bakıldığında, çeşitli noktaların yinelenildiği görülmektedir: ilk olarak, bekar göçmen kadınlarda cinsel incinebilirlik ve evlilik dışı annelik yaşama olasılıkları vardır. İkinci olarak kentteki evliliklerde bağımlı ev kadını olduklarından boşanma ve terk gibi durumlarda

ekonomik sıkıntı ve yoksulluk yaşarlar. Her iki durumda da kadınlar çocuk yetiştirmenin sosyal ve ekonomik maliyetini yüklenirler. Böylece evlilik ve aile, kadınlar için erkeklerle ilişkileri açısından bağımlılık ve yaşam seçeneklerinin azalması anlamına gelir (Hew, 2003).

Hindistan açısından konu incelendiğinde, hızlı kentleşme ve sanayileşmenin geçmiş on yıllarda yavaş bir sosyal değişim süreci olarak yaşandığı görülmektedir. Aynı zamanda kamu kesimindeki istihdam fırsatı eşitliği, kentteki orta sınıf eğitilmiş Hindistanlı kadının yaşamında yansımalarını bulmuş ve kadınlar artan oranda politik güç ve otorite sahibi olmuşlardır (Ghosh ve Roy, 1997).

Sudanlı kadınlar üzerine yapılmış çalışmalarda göç sürecine katılan kadınların daha çok evli olmayan, görece genç ve eğitilmiş oldukları görülmektedir. İş statüleri açısından demografik olduğu kadar, sosyo-ekonomik özellikleri de Sudanlı erkek göçmenlerinkine benzer (Abusharaf, 2001).

Avrupa Birliği üzerine yapılmış bir çalışmada, kadın işgücüne duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte, devletlerin çocuklar ve yaşlılar için sağladığı kamu kolaylıklarının azlığı nedeniyle, göçmen kadınların istenen düzeyde formal olarak iş sektörüne giremediği görülmektedir. ABD'de göçmen kadınlar ev eksenli çalışmada en büyük işçi grubunu oluşturmaktadır. Benzer şekilde AB'de de yaklaşık 1 milyon ev eksenli çalışan kadın vardır. AB ülkeleri arasında yapılmış büyük bir araştırmanın sonuçları, ev eksenli çalışmaya olan ihtiyacın artmakta olduğunun altını çizmektedir. Yaşlanan nüfus, değişen aile yapıları ve yeni sosyal ve kültürel yaşam tarzlarının ortaya çıkışının ev eksenli çalışma için bir talep yarattığı ifade edilmektedir (Kofman, 1999).

Son yıllarda sivil toplum örgütlerinin ve toplum merkezlerinin gelir getirici işler için eğitimler yaptığı, kurslar verdiği görülmektedir. Ekonomistler,

ev eksenli informal çalışmanın, formal endüstriye oranla karşılaştırmasını yapmaktadır ve ev eksenli çalışma, esnek işgücü olanağı ve özgür çalışma ortamı olarak sunulmaktadır. Evde çalışma, feministler tarafından, kadının hem işgücü, hem de evi kullanımı ile ilgili olarak erkek ev üyesinin kontrolünü arttırdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Ev eksenli çalışmanın, çapı ne kadar küçük olursa olsun, kadının aile içindeki konumunu yükselttiği ve çocukların beslenmesi konusunda önemli bir açığı doldurduğu ifade edilmektedir. Mexico City’de elektronik sanayinde kaçak olarak düşük ücretlere, yalnız ya da güçsüz kadınların çalıştığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar, kadının gelirini erkeğe göre daha çok çocuğun refahı için harcadığını göstermektedir (Tinker, 1997).

Tunus üzerine yapılan bir çalışmada göç ve kentleşme ile birlikte kadının sosyal statüsünün değiştiği, geniş Arap ailesinin yok olduğu, evlilik birliği içinde boşanma ve gerilimlerin arttığı, ataerkil otoritenin erozyona uğradığı, ebeveyn-çocuk ilişkisinde çatışmaların olduğu ve zorunlu evliliklerde azalma olduğu gözlenmiştir (Holmes-Eber, 1997).

Türkiye ve farklı ülkelerde yapılan araştırmalar, kadınların göç ve kentleşme sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin arttığını, bu artış doğrultusunda kadınları içerici politikaların azlığı nedeniyle kamusal alandan dışlandıklarını, görece özgürleşmekle birlikte rol ve sorumluluklarının artışının dezavantaja dönüştüğünü göstermektedir.

Göç Sürecinde Kadını Görünür Kılmak

Gelişmekte olan dünyada insanlar, kırsal alanları terk ederek, geleceklelerini kentlerde kurma eğilimine girmektedir. Hızlı kentsel gelişme ve büyüme, hala kırsal alanlarında yoksullukla mücadele eden gelişmekte olan ülkeler için yeni ve önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Kentsel nüfus, ulaşım, eğitim ve sağlık bakımı kadar ya-

şamsal önemi olan hizmetlere (su, kanalizasyon, elektrik, iletişim vb.) ihtiyaç duymaktadır. İnsanlar iş bulmak ve eğitim gibi nedenlerle kentlere göç ettiğinde, kişinin gücündeki artış, bazı sosyal problemlerle baş etmesi yönünde kolaylık sağlamaktadır. Ancak yine de pek çok gelişmekte olan ülkede, kente yeni gelenler, iş bulma ve ihtiyaçlarını karşılama konusunda büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Kırsal yoksulluktan kaçma fırsatı gibi görünen bu yeni durumda yeni ve yabancı olan kentin sosyal dünyasına girmede gereksinimi duyulan becerilerin eksikliğiyle karşılaşmaktadır (Kornblum ve Julian, 2001). Bu gereksinimler çerçevesinde kadına yönelik özel düzenleme ve toplumsal cinsiyeti gözeten ele alımlara ihtiyaç olduğu açıktır.

Kadınları dışlayan kentsel politika ve planlamaların yerini, toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların alması, kentsel kalkınma projelerinde haneden sorumlu kişinin her zaman “hanenin erkek reisi” olduğu anlayışından vazgeçilmesi, projeler hazırlanırken kadınların kentsel hizmetlerdeki öncelikler ve yoksullukla mücadele ile ilgili düşüncelerine ve beklentilerine de yer verilmesi (katılımcılık esaslı planlama), kadınların “edilgen hizmet tüketicileri” oldukları anlayışının terk edilmesi, bunun yerini “kadınları etken, sorumlu ve yaratıcı bireyler” olarak değerlendiren anlayışın alması ve kadınların günlük ve pratik gereksinimleri kadar stratejik gereksinimlerine de önem verilmesi (Ecevit ve Türkylmaz, 2002) gibi önlemler bu ele alımla ilgili örnekler olarak düşünülebilir.

Yoksullukla baş etme literatüründe yoksul olan gruplar içinde kırdan-kente göç edenlerin risk grubu içinde yer aldığı ve bu tür ailelerde kadın ve çocuğun ev dışında çalışmasının bir baş etme stratejisi olarak kullanıldığı görülmektedir. AB ülkelerinde kadın istihdamı oranı % 60 iken, Türkiye’de % 24 civarındadır. Özellikle en yoksul ailelerde kadının çalışması, ailenin gelir düzeyini belirgin bir şekilde yukarı çıkarmaktadır. Kadının ev dışında çalışma-

sı ise genellikle ailenin erkek üyelerinin veya hane reisinin izin ve uygun görmesi ile olmaktadır (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002).

Göç, kentleşme ve kadını ele alan çalışmalar, kadınların göçe ilişkin deneyimlerinin büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kadınların evli olup olmamaları, yaşları, göç türleri, göç kararına katılımları, uyum kapasiteleri, sosyal destek sistemlerine sahip olup olmamaları gibi durumlar deneyimleri farklılaştırmaktadır. Yukarıda sözü edilen araştırmaların farklı sonuçlarına karşın ortak bir yanı kadınların göçe katılmaktan memnun olmaları “kentlileştiklerini” ifade etmeleri olmuştur. Göç literatürü incelendiğinde, göçle ilgili doğrudan kadını odak alan çalışmaların 90’lı yıllardan itibaren ivme kazandığı görülmektedir. Öncesindeki çalışmalarda daha çok hanenin erkek olan reisinin araştırma kapsamındaki yanıtlarından, göç gibi karmaşık bir olguyu açıklama girişimleri yoğunlukliydu. Kadınlara özgü olduğu ifade edilen “bağlantılı göç” “evlilik göçü” gibi formların devam ettiği ve göçe uyum sağlanmasında doğrudan etkisi olduğu görülmektedir. Diğer bir tespit ise yoksulluğun kadınlaşması gibi göçün kadınlaşması olgusudur. Kentlerde azalan istihdam olanakları, kronik hale gelen yoksullukla mücadele etme çabasındaki kentteki göçmen kadın, ev eksenli çalışma gibi ara ve esnek çalışma biçimlerini daha çok kullanır hale gelmiştir. Ancak burada göz önünde tutulması gereken diğer bir olgu, olaylara çok yönlü bakabilmektir. Örneğin ev eksenli çalışma emek sömürüsü üzerine temellenmiş olsa da yoksullukla mücadele açısından, aile gelirine kadın cephesinden bir katkı olduğundan önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu durum kadının aile içindeki konumunu iyileştirme, söz sahibi olabilme ve ataerkil aile ilişkilerinde dönüşümler gibi sonuçları beraberinde getirebilir.

Çalışmalardan görülen bir diğer önemli şey, göç eden ve iç göçteki kadının genellikle uyum sorunu yaşayan, güçsüz, bağımlı bireyler olarak sunumu-

dur, ancak bu bir önyargıdır. Kadın temelde göç gibi radikal bir karar vermiş ve yaşamıyla ilgili yeni bir planı uygulamaya koymuştur. Bu durum kadınların bağımlı, pasif, güçsüz oldukları şeklindeki yargının tam tersidir. Bunun yanı sıra hemşehrlik, akrabalık gibi bağlarla içgöçe katılan aile ve kadın, kentte kendini belli ölçülerde de olsa sosyal destek mekanizmaları içinde bulmaktadır. Bırakılan yere duyulan özlemin paylaşılması yanında, uyum konusunda da bu destekleri alabilen kadın aslında sunulduğu kadar pasif ve güçsüz değildir.

SON SÖZ

Harvey (2003)’in belirttiği üzere kentsel sistemlerle ilgili herhangi bir kapsamlı strateji, kentin mekansal biçimini (ev, fabrika, taşıma ve ulaştırma bağlantı noktaları vb.) değiştirmek için tasarlanan politikalarla, bir kentteki toplumsal süreçleri (kişileri kişilere, kurumları kişilere, istihdam fırsatlarını çalışanlara, gelir sahiplerini hizmetlere bağlayan toplumsal yapı ve faaliyetleri) etkileyen politikaları içermeli ve bağdaştırmalıdır. Bunu yaparken de toplumsal cinsiyet bakış açısını temel alan ve kadınları dışlamayan bir ele alış gereklidir.

Göç ve kentleşme bağlamında yapılacak olan çalışmalarda, kadınların deneyimlerini temel alan bir bakış açısının eksikliği açıktır. Kadınlar, göç sürecinde çoğunlukla fikrine başvurulmayan ancak göçle birlikte uyumları beklenen pasif nesnelere değil, göçle birlikte aile sisteminin yeni yaşama uyum göstermesinde anahtar rolü oynayan öznelerdir. Bu ağır sorumluluk, geleneksel ataerkil düşüncelerle beslenmekte ve zaten kentte giderek azalan istihdam ve diğer olanaklar, kadınların daha geri planda kalmalarının önünü açmaktadır. Ancak kadınlar bu süreçte, artan yoksullukla birlikte baş etme mekanizmaları geliştiren ve aktif olarak özel alandaki tüm işleri yürüten kişilerdir. Kırdaki geleneksel sosyal kontrol mekanizmaları kentte yoktur ancak kent yaşamı da güçlüklerle doludur ve yaşam bu haliyle kadınlar için fazlasıyla zordur.

Kadınların kentteki görünürlüklerini arttıran mekan düzenlemelerinden başlayarak, kentteki tüm düzenlemelerin kadınların katılımını kolaylaştıracak şekilde yeniden düşünülmesi ve eşitlikçi bir şekilde yapılandırılması gerekmektedir.

Kadınların karşılaştıkları engellerin ortaya konması, kadın bakış açısına sahip uygulamacı ve akademisyenlerin yapacağı çalışmalarla mümkün olabilecektir. Kadını göç sürecinde görünür kılabilmek ve göç eden kadının özgüllüğünden bahsedebilmek için kadınlarla birlikte aktif olarak gözlemci katılımcı-eylemci çalışmaların yapılmasına büyük ihtiyaç bulunmaktadır.

Kentsel alandaki politika ve uygulamaların yararlanıcısı olan kadınları göz önüne alan ve kadının toplumsal yaşama daha çok katılımının önünü açan düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu düzenlemelerde kadınların aktif olarak yer alması sağlanmalıdır.

Kadınların deneyimlerini anlamaya çalışan bir yaklaşım içinde, kentleşme süreçleriyle bağlantılı olarak, göç edenlerin geldikleri yerdeki özellikleri kadar yerleştikleri yerlerdeki konumları çok önemlidir. Kadınların toplumdaki ikincilliğini ortadan kaldıracak, toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alan bir bakış açısı politika ve uygulamalara yerleştirilebilirse, kadınların toplum içindeki konumları düzelebilir. Kadınların üretim ilişkileri içinde yer almakla konumu ve özerkliği artabileceğinden kadın istihdamını artırıcı düzenlemelere acilen ihtiyaç bulunmaktadır.

Göç eden kadınlar açısından kentleşme süreçleri ve küreselleşme “ev eksenli”, “esnek çalışma” gibi formlara olan ilgiyi arttırmaktadır. Emek sömü-

rüsü ve hak ettiğinden az alma gibi özelliklerine rağmen kadınlar bu işleri yapmak zorunda kalmaktadır. Çünkü bu işin getirdiği gelir az da olsa hane bütçesi için önemlidir ve kadının aile içindeki konumunun iyileşmesi için araçsal bir öneme sahiptir. Ev eksenli çalışmanın yanı sıra, ev dışı çalışma durumunda da çocuk ve yaşlıların bakımı, yemek hazırlama, yaşamın düzenlenmesi gibi işlerden kadın sorumludur. Kadın, çalışması durumunda sözü edilen alanlarda düzenleme yapması gereken kişi olarak algılanmaktadır. Bu durumun meşru gösterilmesi yerine kadının bu çifte ezilmesinin teşhir edilmesi ve daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolleri geliştirme anlamında ısrarcı olmak gerekmektedir.

Yapılacak çalışmalarda toplumsal cinsiyet bakış açısının gözetilmesi ve çalışmaların bu duyarlılıkla yapılması gerekmektedir. Kadınların deneyimleri de birbirinden oldukça büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Daha muhafazakar bir örüntü içinde kadının özgürleşmesi ve “kentlileşebilmesi” daha güç olabilir, bu nedenle bu konudaki çalışmalarda farklı kadın deneyimlerinin göz önünde tutulması gerekmektedir.

Kadınlar göç çalışmalarında “nesne” değil “özne” olarak algılanmalı ve mümkün oldukça deneyimlerini aktaracakları ve paylaşacakları platformlar için şans tanınmalıdır. Göçe yönelik geliştirilecek program ve hizmetler için, uyum sağlamanın temeli olan kadınların bu çok önemli rollerinin farkına varılması ile iç göç olgusunun çözümü yönünde sağlam adımlar atılması mümkün olacaktır. İçgöç sürecinde kadının görünür kılınması için, sivil toplum örgütleri, hükümet ve hükümet dışı kuruluşlar, toplum ve uygulamacıların birlikte oluşturacakları koalisyona ve ortak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, Nermin (1991). "Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", *Aile Yazıları 2 Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, Ankara, T. C. Başbakanlık Aile Kurumu Bilim Serisi 5/2.
- ABUSHARAF, R. Mustafa (2001). "Migration With A Feminine Face: Breaking The Cultural Mold" Arab Studies Quarterly (ASQ), Spring 2001, v23 i2 p61 <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/>, 24.04.2004
- ATAL, Yogesh (1985). "City Lights; The Impact Of Rural-Urban Migration" UNESCO Courier, Sept 1985 p10(2) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/>, 24.04.2004
- AYATA-GÜNEŞ, Ayşe (1998). "Etnik Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet: Ankara'da Çerkes Kadınlar" 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı, Oya Çitçi (Ed) TODAİE Yayın No 285, Ankara, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayın No:16.
- BAL, Hüseyin (1999). *Kent Sosyolojisi*, Ankara, Turhan Kitabevi.
- CLARK, David (1998). "Interdependent Urbanization In An Urban World: An Historical Overview" The Geographical Journal, March 1998 v164 n1 p85(11) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> 24.04.2004
- ECEVİT, Yıldız ve S. TÜRKYILMAZ (2002). "Kentlerde Kadın Yoksulluğuna Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Yaklaşım: Kavramsal Ve Metodolojik Vurgular" *Yoksulluk Kent Yoksulluğu Ve Planlama, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu*, Ankara, TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- ERMAN, Tahire (1998a). "The Impact of Migration of Turkish Rural Women: Four Emergent Patterns". *Gender & Society*, April 1998 v12 n2 p146(22) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/>, 24.04.2004.
- ERMAN, Tahire (1998b). "Kadınların Bakış Açısından Köyden Kente Göç ve Kentteki Yaşam" *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- GHOSH R.N ve K.C. Roy (1997). "The Changing Status Of Women In India: Impact Of Urbanization and Development. (Essays In Honour Of Clement Allan Tisdell, Part III)", *International Journal of Social Economics*, July-Sept 1997 v24 n7-9 p902(16) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/>, 24.04.2004.
- GOTTDIENER, Mark (1994). *The New Urban Sociology*, New York, McGraw-Hill.
- HARVEY, David (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*, M. Morali (çev.), İstanbul, Metis.
- HATT, K. Paul ve Albert J. REISS JR (2002). "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi", *20. Yüzyıl Kenti*, B.Duru ve A.Alkan (çev) Ankara, İmge.
- HEW, Cheng Sim (2003). "The impact of urbanization on family structure: the experience of Sarawak, Malaysia" *SOJOURN: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, April 2003 v18 i1 p89(21) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> 12.04.2004.
- HOLMES-EBER, Paula (1997). "Migration, urbanization, and women's kin networks in Tunis. (Special Issue: The Arab Family)" *Journal of Comparative and Family Studies*, Summer 1997 v28 n2 p54(9) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> May 11, 2002 24.04.2004.
- İÇDUYGU, Ahmet ve İbrahim SİRKECİ (1999). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", *75 Yılda Köylerden Şehirlere Bilanço 98*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- İLKKARACAN, İpek ve Pınar İLKKARACAN (1999). "1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç", *75 Yılda Köylerden Şehirlere Bilanço 98*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

- KALAYCIOĞLU, Sibel ve H. RITTERSBERGER-TILIÇ (2002). "Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Baş Etme Stratejileri", *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk 7. Sosyal Bilimler Kongresi*, Ahmet A. Dikmen (Ed.) Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, İmaj Yayıncılık.
- KARPAT H. Kemal (2003). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu Ve Kentleşme*. Abdülkerim Sönmez (çev), Ankara, İmge.
- KELEŞ, Ruşen (1996). *Kentleşme Politikası*, Ankara, İmge.
- KOFMAN, Eleonore (1999). "Female 'birds of passage' a decade later: gender and immigration in the European Union" *International Migration Review*, Summer 1999 v33 i2 p269(3) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> 12.04.2004.
- KORNBLUM, William ve J. JULIAN (2001). *Social Problems*. (Tenth Ed.) USA, Prentice Hall.
- MACKENZIE, Suzanne (2002). "Kentte Kadınlar", *20. Yüzyıl Kenti*, B.Duru ve A.Alkan (çev), Ankara, İmge.
- ONAT, Ümit (1993). *Gecekondu Kadınının Kente Özgü Düşünce ve Davranışlar Geliştirme Süreci*, Ankara, T. C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları Yayın No:73.
- PEKER, Mümtaz (1999). "Türkiye'de İçgöçün Değişen Yapısı", *75 Yılda Köylerden Şehirlere Bilanço 98*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- RODRIGUEZ, Lilia (1994). "Barrio women; between the urban and the feminist movement". *Latin American Perspectives*, Summer 1994 v21 n3 p32(17) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> 12.04.2004.
- TEKELİ, İlhan (1978). *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, İ. Tekeli ve L. Erder, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2003). "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler" *Uluslararası Göç ve Türkiye Yeni Eğilimler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları Sempozyumu 19-20 Aralık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi <http://goc.bilgi.edu.tr/> 05.04.2004.
- The Economist US (2002). "The brown revolution; Urbanisation-Coping with megacities" <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> 24.04.2004.
- TINKER, Irene (1997). "Family Survival In An Urbanizing World", *Review of Social Economy*, Summer 1997 v55 n2 p251(10) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> 24.04.2004.
- TOREN, Nina (1999). "Women and immigrants: strangers in a strange land". *Gender Issues*, Wntr 1999 v17 i1 p76(2) <http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/> 24.04.2004.
- WIRTH, Louis (2002). "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme", *20. Yüzyıl Kenti* B.Duru ve A. Alkan (çev), Ankara, İmge.